

Vladimir Nenadovici, sârb născut în 1923 la Timișoara. Interviuul a fost realizat de Adrian Onică la 1 februarie 2003, la Timișoara. Titlul folosit pentru interviu: „Orice-ar fi, oricât de rău o duceți, niciodată să nu fiți necinstiți. Să rămâneți cinstiți atâta timp cât trăiți”.

Mă numesc Vladimir Nenadovici și m-am născut la Timișoara, în 7 august 1923. Părinții mei sunt sârbi, adică familia întreagă, și din partea tatălui, și din partea mamei, și bunicii și așa mai departe. Tatăl meu este timișorean, iar mama este din Novi Sad, din Serbia. Ei s-au căsătorit în 1922. Tata a avut un magazin aici de tip alimentar, cum se spune în ziua de astăzi și s-au stabilit în casa bunicilor, în orașul Timișoara.

Eu am urmat școala primară, pe lângă școala de învățători din Timișoara, despre care se spunea că-i o școală de elită. Pe strada Pestalozzi, acolo era. Pe urmă am făcut liceul Constantin Diaconovici Loga, unde am făcut cele opt clase de liceu și am dat bacalaureatul, în 1942. **Am urmat un scurt timp anul întâi al Facultății de Medicină din Cluj, dar la Sibiu, fiindcă Ardealul de nord era ocupat de unguri și a trebuit să părăsesc cursurile de medicină datorită faptului că eram sârb, iar facultățile de medicină făceau serviciul militar în cadrul școlii de ofițeri de rezervă. Așa era atunci legea. Și din cauza aceasta, că eram sârb, nu puteam face Școala de ofițeri de rezervă de pe lângă Facultatea de medicină și a trebuit s-o părăsesc pentru că erau legate una de alta.** Pe lângă Facultatea de medicină era Școala de ofițeri de rezervă unde se făcea instrucție militară de două ori pe săptămână și nu școală. După multe demersuri făcute de mine, de părinții mei, prin cunoștințe, am primit aprobarea de a mă întoarce la Școala de ofițeri de rezervă de la Sibiu, de pe lângă Facultatea de medicină, în iulie 1944. Astfel că, momentul istoric, 23 august 1944, l-am trăit la Poiana Sibiului unde era dislocată Școala de ofițeri de rezervă de la Sibiu. După 2-3 săptămâni, mai precis în 12 septembrie am fost demobilizați și trimiși acasă. Am ajuns înapoi la Timișoara, chiar atunci când se duceau lupte, în jurul Timișorii, cu armata germană care vroia să pătrundă în oraș. În continuare, până la capătul războiului din mai '45, m-am prezentat voluntar la Spitalul militar din Timișoara, care avea o secție la liceul Notre Dame din Iosefin, unde am lucrat până la capătul războiului. *(Ce-ați fost acolo, infirmier?)* Da, infirmier, sanitar cum se zicea în armată. După încheierea războiului, după ce lucrurile s-au reglementat, după ce facultatea din refugiu, de la Sibiu s-a întors la Cluj, m-am întors și eu la Cluj, ca să-mi reiau studiile la Facultatea de medicină. **După 2-3 ani a apărut însă un alt calvar. În țară s-a instalat comunismul și, după câțiva ani la Facultatea de medicină am fost exmatriculat în baza luptei de clasă, pentru că tatăl meu, părinții mei erau considerați burghezi, pentru că tata avusese o prăvălie, pe care o vânduse însă între timp. Acesta a fost un sigiliu pe care trebuia să-l suport că eram copil de burghez.***(Câți ani de facultate ați făcut până atunci?)* Patru ani. Am revenit la Timișoara și am căutat să mă încadrez undeva și să lucrez. Am început activitatea la o fabrică din Timișoara, care se numea Bănățeanca. Pe urmă am trecut la Fabrica de ciorapi din Timișoara, unde am stat foarte mulți ani și, în '64 m-am transferat la Fabrica de tricotaje 1 Iunie, unde am rămas până la pensionare. *(Deci n-ați mai continuat facultatea)* Nu, că nu se putea. **Lupta de clasă a rămas în vigoare.** Eih, eu aș putea să-mi împart viața acuma, căci am aproape 80 de ani, într-un prim ciclu de 25 de ani, unde mă pot declara că am fost mulțumit. Am avut o copilărie frumoasă, după aceea a urmat școala. **Eu, ca sârb, trebuie să accentuez că n-am avut niciodată, din partea nimănui, vreun obstacol că sunt sârb, până când a început războiul. Am avut colegi la școala primară, la liceu, majoritatea români, dar în clasele noastre au mai fost și câte un german, 2-3 unguri, 5-6 evrei și toată lumea s-a înțeles perfect. Prima lovitură, indirectă, pe care am simțit-o, a fost când s-a instalat puterea**

legionară în țară. Au venit atuncea la putere, în septembrie și imediat evreii au trebuit să părăsească liceul. Acest eveniment ne-a frapat pe toți fiindcă până atuncea am fost împreună șase ani de liceu, am stat în aceleași bănci. Întâmplarea a făcut că în clasa mea erau șase care-or trebuit să plece. Era și un liceu evreiesc în Timișoara, dar aceștia porniseră din clasa întâi la liceul Constantin Diaconovici Loga, care era un liceu foarte bun. Am avut profesori eminenți. După ce legionarii au venit la putere evreii au trebuit să părăsească acest liceu. Au început să apară aceste legi rasiale. Într-adevăr, a fost un liceu foarte bun, dar când eram clasa a șaptea și a opta de liceu, perioada a coincis cu dictatul de la Viena când României i-a fost furat Ardealul de nord, atunci ne-au venit câțiva profesori din nordul Ardealului, de o clasă deosebită. Erau profesori eminenți de la Cluj, Șimleul Silvaniei, Baia Mare, Satu Mare. Noi am mai făcut cu ei doar doi ani pentru că am terminat liceul. Pe urmă, și la facultate când am fost, în primul an, era un amalgam de colegi, din toată țara, dar n-a răsărit nici o scânteie de rasism.

La Sibiu a fost o antipatie față de unguri, și față de germani, pentru că toată lumea știa că dictatul cu cedarea Ardealului a fost de la Viena, făcut de Hitler. Sibiul era și plin de sași și era o oarecare animozitate. Ei erau atuncea din tot sufletul alături de Hitler și săptămânal mărsăluia prin oraș câte o coloană, cu fanfară, căci mergeau voluntari în Germania, să lupte. Îmi amintesc că am stat într-o după-amiază într-o cazarmă și ne uitam pe geam, iar lângă noi era un căpitan, un ofițer care, fiind rănit pe front a fost detașat un timp ca instructor, la școala militară. El auzindu-i pe sași cum cântă și merg la război, zicea: „Habar n-au unde se duc! În Rusia este groaznic să lupți”.

Ei se înrolaseră voluntar să lupte alături de armata germană. În general toți au mers în diviziile SS. A fost un moment care a trecut. Eu am revenit la Timișoara și am fost încorporat atunci la Regimentul 5 vânători, de aici, care, după trei luni de la încorporarea mea, a fost mutat la Săcălaz, din cauza bombardamentelor. Acolo am stat până în iulie 1944 când, din ordinul Marelui Stat Major, cei care au fost scoși pe motiv că sunt sârbi sau altceva, au fost reprimiți la Școala de ofițeri de rezervă, implicit la facultate, însă facultatea nu lucra în această perioadă și așa am ajuns eu în Poiana Sibiului unde școala era dislocată din orașul Sibiu.

Eu consider că ceva mai mult de un sfert din viața mea a fost liniștită, fericită, alături de niște părinți excelenți, alături de o societate normală în care trăiam și care pe urmă s-a transformat. În timpul războiului eu am remarcat un singur fapt, care m-a șocat și pe mine, și pe părinții mei. În aprilie, când Germania a atacat Iugoslavia, era chiar într-o duminică și noi veneam de la biserică acasă. Pe drum ne-am întâlnit cu un director de bancă, un intelectual german, la care tatăl meu a avut cont atunci când tatăl meu a avut prăvălie. Acest domn era la braț cu soția lui și l-am salutat pe acest domn, ca de obicei, dar el nu ne-a salutat ci l-a scuipat pe tatăl meu, pe motiv că este un „sârb porc”, așa i-a spus. Am trecut și asta cu vederea.

În România regală, în România democratică, care a fost aproape până la sfârșitul războiului, pentru că episodul legionar, care a fost din septembrie până în ianuarie și s-a terminat cu rebeliunea legionară pe care Antonescu a înăbușit-o, lucrurile au evoluat absolut normal. După instalarea comunismului a început o adevărată dramă pentru familia noastră. Noi eram considerați burghezi și, ca atare am avut de suferit toate ponoasele. Ne-au luat casa părintească, cumpărată de bunicul meu, din munca lui, casă ce este în Piața Traian, numărul 7, pe care nici până astăzi, după 13 ani de democrație n-am primit-o înapoi, deși mă lupt pentru acest lucru.

Prin hotărâre judecătorească, Tribunalul Timișoara ne-a restituit această casă, în '94-'95 și, deși am avut casa câștigată, la instanță, procurorul general de la Tribunalul Timișoara a făcut recurs prin anulare și natural, toate au fost anulate. După apariția Legii nr.10, din 2001, am depus în luna martie 2001 la Judecătoria, care a depus la Primărie acțiunea de restituire a casei. Acum există o lege prin care trebuie să mi se restituie casa. Din martie 2001, până acum

tot nu am casa, din cauza Primăriei Timișoara. Promisiuni am și cred totuși într-o oarecare dreptate. (*Cine locuiește acolo?*) O mulțime de oameni, iar jos sunt patru magazine, iar sus sunt câteva locuințe. Ce va fi o să vedem.

Din 1950 v-am spus că am început să lucrez, căci părinții n-aveau niciun venit pentru că pe tata nu voia nimeni să-l angajeze fiindcă ziceau că-i burghez. Casa ne era luată și atunci, și eu, și fratele meu am căutat repede să ne încadrăm undeva, să avem un salariu, ca să trăim toți patru. Atunci am lucrat vreo doi ani în Fabrica Bănățeanca și pe urmă am lucrat la Fabrica de ciorapi din Timișoara și apoi la Fabrica de tricotaje 1 Iunie, de unde am și ieșit în pensie. Și-acolo am avut de suferit căci s-a procedat într-un mod cu totul nedrept și necinstit. În Fabrica Bănățeanca, în decurs de un an jumate am ajuns șef de serviciu, prin muncă. M-am distins prin muncă, iar conducerea m-a avansat și am ajuns de la un simplu funcționar șef de serviciu. **La înlăturarea Anei Pauker și a lui Vasile Luca, cu care eu n-am avut nici în clin, nici în mână pentru că n-am fost membru de partid, n-am fost comunist, ci eram dincolo de baricadă, fiind chiar de ei condamnat că sunt burghez. A venit un activist de partid, de la municipiu, căci atunci activiștii de partid erau evrei, în proporție de 80%. Acesta a venit la directoarea fabricii și i-a spus ca eu să fiu dat imediat afară pentru că sunt burghez. Era un moment care se numea „curățirea rândurilor partidului de oportuniști și de aceia care sunt de partea lui Pauker”. M-a chemat directoarea care până ieri mă aprecia și a început să urle la mine și să-mi spună că sunt concediat și am fost dat afară, pe stradă.**

Însăși lozinca lor a fost „curățarea rândurilor partidului” și m-a dat pe mine afară, care nu eram membru de partid. Acest evreu era din cartierul Fabric și-mi cunoștea familia.

După 2-3 luni, când s-a potolit valul, prin prieteni, legături am reușit să mă angajez la Fabrica de ciorapi unde am stat foarte bine, foarte mult timp. Am fost șeful serviciului aprovizionare, am muncit și toată lumea a fost mulțumită. După câțiva ani se trezește de-odată Partidul Comunist să-l elimine din rândurile sale pe un oarecare general din București. Asta era ceva obișnuit în epoca stalinistă, ca din când în când trebuie lovit în cadrul partidului, și-atunci asta trebuia să fie extinsă în întreaga țară. Și-atunci a venit iarăși o acțiune de curățare a rândurilor partidului și fiecare fabrică a primit ordine, dispoziții. Erau trimise liste la partid cu cei care au fost retrogradați, dați afară. În acel moment, când s-a produs acest eveniment care se numea generalul Doncea, care era mare activist în cadrul Partidului Comunist Român, atunci era director tehnic un om adevărat și a făcut câteva mișcări în cadrul fabricii ca să justifice că și el a făcut ceva și n-a fost lovit aproape nimeni. După trei săptămâni a revenit din concediu directorul plin al fabricii, care și acesta era evreu, din Buhuși, care a luat diagrama personalului și imediat, printre primii 2-3 mă găsește pe mine și zice „ăsta-i burghez”, curățând iarăși rândurile partidului cu un nemembru de partid și cu un burghez. Nu m-a dat afară, dar m-a retrogradat din postul de șef serviciu aprovizionare, în magazinier. (*Cum se numea directorul?*) Țalic. N-am putut să refuz postul pentru că trebuia să exist. Când acest Țalic a fost dat afară ca director, pentru că a fost prins că a furat, deși era membru de partid și director mare, activist și se bătea în piept că el, prin nevastă-sa este rudă cu Ceaușescu. A fost însă prins că a furat și într-o mare anchetă a fost dat afară. Directorul care l-a urmat m-a cunoscut și m-a reabilitat urgent, în decurs de 2-3 săptămâni și m-a făcut șef birou desfacere, deci am ajuns aproape înapoi unde am fost. După câțiva ani, în 1964, mi s-a oferit ocazia de a mă transfera la Fabrica de tricotaje 1 Iunie, unde am găsit niște oameni cu totul excepționali. Vorbesc despre conducerea întreprinderii care m-a chemat, m-a cooptat și am fost făcut șef de servicii comercial și așa am rămas până în ziua când m-am pensionat.

Pe mine m-a lovit deci comunismul o dată la facultate, pe bază de luptă de clasă și m-a exmatriculat, după patru ani de facultate de medicină, pe urmă m-a lovit muncind, a doua oară la Fabrica Bănățeanca și a treia oară la Fabrica de ciorapi, tot pentru niște aberații, pentru o politică stalinistă care cerea ca din când în când să fie eliminați câțiva oameni. Și-atuncea se mergea în jos, la județe, la regiuni, la orașe, până jos. Însăși

indicația partidului a fost de genul acesta, de „curățare a rândurilor partidului”. Eu n-am fost membru de partid niciodată și nici acuma nu sunt și nu voi fi membru al nici unui partid pentru că pe mine m-au decepționat total partidele. A trebuit astfel ca eu să cad de două ori și tot așa au fost și alții care au fost sacrificați în aceste acțiuni. Nici unul dintre aceștia n-am fost membri de partid. Au lovit întotdeauna în cei care nu erau membri pentru că nu puteau să se revolte pentru că erau burghezi, ca și mine. Era un inginer șef, Bran Popovici care era foarte cunoscut aici în Timișoara și făcea parte dintr-o orchestră de muzică ușoară și l-au dat afară și pe el. Au fost niște lucruri oribile care s-au petrecut în acea epocă.

Aș putea să spun, din nou, că până în 1948 a fost o viață aproape normală, frumoasă și liniștită. Eu îmi amintesc de atmosfera care era în Piața Traian. Tatăl meu a fost comerciant, cu produse alimentare. Toți comercianții care erau în Piața Traian erau fiecare de altă naționalitate, indiferent de ce fel de magazin au avut. Majoritatea erau evrei, apoi tatăl meu era sârb, mai erau și vreo doi unguri, un german, dar înțelegerea între acești oameni era perfectă. Era o atmosferă de cinste și de respect. Eu îmi amintesc de un mic episod, care poate că interesează pe cineva care vrea să cunoască Timișoara, că un oarecare comerciant, care avea un mic magazin lângă Uzina electrică, pe Ștefan cel Mare, a vrut să se mute în Piața Traian, căci a fost un spațiu liber. A venit la bunicul meu, căci el era cel mai bătrân dintre toți comercianții din domeniul alimentar, căci erau cinci acolo, și l-a întrebat: „Domnu’ Nenadovici, uitați ce am eu de gând... Sunteți de acord să mă primiți în Piața Traian?” Bunicul meu i-a spus: „Da domnule, mută-te!”. Sub aspect comercial nu era o concurență, că era o firmă mică. Atuncea el s-a dus la ceilalți patroni din Piața Traian ca să-i întrebe: „Domnilor, uitați, eu am fost la domnul Nenadovici și el este de acord ca eu să mă mut aici. Dumneavoastră sunteți de acord?” „Dacă el vă primește în Piața Traian noi suntem de acord”. Vorbesc de cei din domeniul alimentar. Deci omul n-a venit pur și simplu, să închirieze spațiul că-i liber și gata, cum ar fi în ziua de astăzi. Aceasta a fost atmosfera atunci și era atuncea o atmosferă foarte lejeră, foarte distinsă. Oamenii se înțelegeau între ei și în general nu era o clientelă care era doar a lui Grosz sau a lui Toth Sandor sau a lui Katz. Disputa era pe vremea aceea pur și simplu comercială, prin ce puteai să oferi. De exemplu, venea cineva de la București care venea la bunicul meu și-i spunea: „Domnule, eu am adus mostră de rom originală, din Cuba. Gustați și spune-ți cât vreți dumneavoastră să preluați de la noi”. Bunicul sau tata, care știau cât se vinde anual aici, căci romul din Cuba era ceva renumit și stăteau de vorbă și îi spuneau că vor atât și atât trimestrial și anual. Pentru asta firma oferea exclusivitate, adică în Timișoara nu mai încheia cu nimeni contract. Cei care auzeau, după câteva luni că la firma aceasta se găsește rom de Cuba veneau să cumpere. Sigur că prin asta îl atrăgeai, dar mai cumpăra ceva dacă venea în magazin. Așa făceau acei comercianți. Acesta a fost un exemplu cu bunicul și cu tatăl meu, dar așa făceau și ceilalți comercianți, cu alte articole, pe care le aveau în exclusivitate.

În casa în care locuiam, din Piața Traian, care a fost a lui bunicu’ și a lui tata, eram cinci locatari. Noi eram sârbi, alături de noi era doctorul Șinca, român, în colț erau niște doamne, care erau unguroaice, în colțul celălalt era un dentist evreu, iar în ultimul era un blănar ungur. Vedeți deci ce atmosferă era și toată lumea se înțelegea perfect. Nimeni nu avea să spună un cuvânt urât. Toată lumea se înțelegea și ne ajutam reciproc pentru orice se întâmpla. Îmi amintesc atunci cu locuințele, când un locatar pleca, căci se muta într-o vilă sau în altă parte. Atuncea tata chema zugravul care zugrăvea și dădea cu vopsea de ulei pe uși, pe geamuri, căci numai așa închiria la următorul. Nu veneai acolo ca următor locatar și făceai reparații. Au fost oameni foarte onorabili, foarte cinstiți și au spus: „Domnule, mie nu-mi convine soba asta de tuci, ci aș vrea să fie din teracotă”. „Bun,

până la mutarea dumneavoastră instalăm una de teracotă”. Așa se închiriau atunci locuințele, de către aceia pe care comuniștii îi numeau „exploatați”.

(Deci tatăl dumneavoastră a fost proprietarul casei și închiria la diverse persoane) După moartea bunicului a devenit el proprietarul casei și închiria celor care veneau. Majoritatea stătea foarte mult timp, dar se întâmpla ca cineva să se mute la copii sau aveau o altă locuință. Au fost astfel de evenimente și din când în când se schimba câte un locatar, căci pleca din casă de la noi. Era un dentist într-un apartament cu trei camere și acesta a plecat în Israel și apoi a venit o altă familie. Proprietarul, de bun simț repara locuința pentru viitorul chiriaș. Nu se preda cu pereții sau cu ușile zgâriate. Venea o echipă de oameni care repara. În acea casă la fiecare cinci ani, bunicul sau tata chema o echipă care repara acoperișurile, înlocuiau fiecare țiglă crăpată. Acoperișul casei, în Piața Traian numărul 7 este enorm de înalt, căci este făcut așa de pe vremea Austro-Ungariei, căci așa a fost făcută casa. Nu toți însă se apucau să repara acoperișul.

Acești bandiți comuniști, de când au luat casa n-au reparat nimic. Nici aceia care i-au urmat pe comuniști în '89, care au condus această primărie n-au făcut nimic pentru această casă. Canalele de scurgere le-au demontat, dar nu le-au reparat, pe zeci de metri și curge apa pe pereți și la ora actuală. La colț este acum un magazin de electro-casnice.

Întreaga fațadă a fost făcută din lemn sculptat, dar atunci când au preluat casa comuniștii, prin naționalizare, lemnul ăsta l-au luat să-l ardă ca să aibă la ICRAL cu ce să se încălzească. Au demolat pur și simplu și au stricat tot ce au putut să strice și nici așa, demolată și stricată nu-s în stare să mai dea înapoi.

Unde este acum o frizerie la vremea aceea era ceva cu radio. Toată fațada era sculptată în lemn. Au demolat-o, au făcut-o netedă, cu ciment și lemnul l-au dus la ICRAL și și-au încălzit birourile.

Eu știu că în timpul războiului a venit un ordin ca să se stropească cu un material ignifug podul casei pentru bombardamente, ca să se împiedice arderea. Îmi amintesc și astăzi că tot podul casei, care era foarte mare, era împărțit la cei cinci locatari, plus o porțiune a fost lăsată pentru îngrijitorul de casă, căci am avut un portar, un îngrijitor de casă, care mătura și așa mai departe. Toate astea au fost separate cu lățeți, făcute de tâmplar și când s-a ignifugat asta era o splendoare, căci tot podul a fost compartimentat. Închipuiți-vă că imediat după ce au naționalizat, în decurs de 2-3 ani au luat totul. Au venit cu camionul în curte, nu că au furat doar niște indivizi. A luat ICRALUL tot și i-am întrebat: „Domnule, ce faceți cu astea?” „Foc facem, că n-au lemne la birouri, la Primărie și mergem acolo să le dăm”. Așa s-a ars totul.

(Dacă ați recupera casa ce-ați face cu ea?) M-am gândit, sub diverse aspecte și este o chestiune care mă îngrijorează. Au mai restituit câte ceva mic, în oraș, dar imediat după vreo 2-3 luni au venit de la Primărie și au cerut să se facă renovare, că strică aspectul orașului, căci ei n-au mai reparat-o de 50 de ani. Că se prăbușește cărămida, că se prăbușește totul nu a interesat pe nimeni, dar acum vin imediat cu amendă dacă n-o reparați în decurs de 3-4 luni, iar asta costă miliarde, însă eu n-am decât pensia.

(N-aveți copii?) Nu, n-am. Asta este situația și dacă într-adevăr o voi obține nu știu cum ar fi și ce-ar fi. În ceea ce privește locatarii, conform legii n-ai voie să te atingi cinci ani, dar nici nu aș vrea pentru că este ceva inuman să te legi de niște oameni săraci, căci acolo numai oameni foarte săraci stau, care plătesc minimul prevăzut de lege. Singurul loc unde pot să cer alte chirii sunt cele patru magazine.

(Părinții dumneavoastră aveau familii prietene?) Da sigur că da. Majoritatea erau sârbi cei cu care eram în prietenie în mod deosebit, dar erau și alte familii. Erau și evrei cu care eram prieteni. De exemplu, doctorul Stefanovici, familia Mamoilovici, Craiovan Milan, iar dintre evrei era doctorul Wolberg.

(În afară de sârbi și evrei mai aveau prieteni și de alte etnii?) Da, sigur. Era o familie de ungur, care avea însă nume de unguri, doctor Ristici. *(Cum se întâlneau? Se vizitau?)* Da, se vizitau. Mergeau împreună, mai ieșeau și în oraș, se vizitau reciproc, iar la anumite

sărbători erau invitații noștri sau ai noștri se duceau acolo când erau anumite sărbători. Era înțelegere între ei. La școală, prietenul meu cel mai bun a fost Alecu Țiucra, care e la București. Am avut mulți prieteni, dar o parte nu mai sunt în viață. Dintre cei cu care am terminat bacalaureatul în '42, în Timișoara nu mai sunt în viață decât 6. În țară mai sunt câțiva, dar sigur 25 din cei 40, nu mai sunt printre noi, au murit.

(Atunci era deci o viață economică prosperă) Era o viață economică prosperă, o înțelegere bună și nu exista o concurență murdară între ei. Comercianții concureau între ei, dar prin marfă, prin ce ofereau populației.

(Fabrica Kimmel mai era atunci?) Da, funcționa încă. *(Unde era?)* Acolo unde este biserica greco-catolică, în Piața Aurel-Vlaicu, unde-i Uzina electrică, puțin mai încolo. *(Acolo erau și lăcașuri de cult evreiești?)* Da, Sinagoga evreiască este vizavi de cinematograful Apollo, care-i acuma Club Parc. Era o mică sinagogă în strada care merge în spatele bisericii sârbești. De la biserica sârbească, în partea aceea era un cartier evreiesc unde stăteau mulți evrei, din cei ultra ortodocși, care purtau acei perciuni și care se îmbrăcau cu haine până la gleznă. Cartierul acela mergea din colțul acela, de la biserica sârbească înspre Bega. Acolo locuiau aproape numai evrei, în general evrei ortodocși. *(Mai există biserica aceea?)* E închisă acum, dar clădirea există, însă nu mai funcționează acum. *(Era în zona aceea și o baie?)* Da, exista o baie Diana, acolo unde acuma este o agenție de turism, pe strada 3 august, cum se merge din Piața Traian spre Cetate, imediat pe partea dreaptă. Cu timpul însă această baie s-a transformat într-un fel de casă de rendez-vous, căci erau niște prostituate pe-acolo. La început, când eram eu copil mic era o baie, căci știam că lumea mergea acolo la baie. *(Dar nu era o baie specifică pentru o anumită etnie)* Nu, nu, pentru toată lumea.

(Participau părinții dumneavoastră la viața culturală a comunității?) Da, participau, până la venirea comunismului, când în Timișoara era totul în regulă, căci după ce au venit comuniștii nu mai aveau nici bani să se ducă undeva. După ce, în sfârșit s-a făcut la Timișoara și operă, și teatru, atuncea veneau turnee și se duceau la câte un spectacol de genul acesta. *(Cu ce se deplasau?)* Numai cu tramvaiul sau pe jos, după cât era distanța de făcut. Foarte rar, când era ceva deosebit, mai angajau o birjă, când se îmbrăcau mai elegant ca să se ducă undeva, ca nu cumva să se murdărească. Atunci însă puteai să te duci liniștit cu tramvaiul căci funcționau ca ceasurile elvețiene pe vremea aceea. Chiar la noi, în Piața Traian, se făcea schimbul vatmanilor și conductorilor, între 12 și 1. Atunci erau și cei care vindeau bilete. La colț aveau o căsuță din sticlă unde se făcea acest schimb între cei care au lucrat de la 5 dimineața și ceilalți care urmau să lucreze. Eu de multe ori îmi amintesc că era un controlor șef al tramvaielor din Timișoara, care se numea Mândru și se uita la ceas să vadă dacă tramvaiul a venit conform graficului. Portăreasa de la noi din casă era măritată cu un vatman. Erau niște nemți, iar el era vatman și câteodată, când eram copil mă lua portăreasa să-i ducem cina, căci la ora șase aveau voie să mănânce. Mergeam până la Uzina de apă din Fabric. Acum linia e moartă de la pod, la Dorobanți, dar atunci se mergea până la Uzina de apă, unde-i cascada aceea la Bega. **Ea îi aducea într-un coșuleț de mâncare, iar ei aveau un grafic și aveau 10 minute staționare pentru mâncare. Apoi se urca un controlor, lua graficul și se uita la ceas. Așa mergeau atunci tramvaiele, iar când întârziu cu 2-3 minute era întrebat „de ce?” și dacă nu avea un motiv care se putea verifica, nu era luat în considerare altceva. Acuma însă, când merg cu tramvaiul 4, vatmanul oprește între două stații și se dă jos și stă de vorbă cu cineva. Nu contează că-s 50 de oameni în tramvai care așteaptă.**

(Erau abonați părinții dumneavoastră la ziare, la reviste?) Da, erau abonați. Atuncea erau multe ziare locale care erau vândute de copii, de tineri, iar în Piața Traian era multă circulație și era prăvălie lângă prăvălie și aceștia veneau acolo și strigau „Ediție specială!”, iar lumea cumpăra atuncea. Erau din toate ziarele timișorene. Era chiar și un chioșc unde erau toate ziarele, și din București, și din Budapesta, însă copiii aveau doar ziarele din Timișoara.

(La ce ziare erau abonați părinții dumneavoastră?) La un ziar german „*Temesvarer Zeitung*”. *(Citeau în nemțește?)* Da, da. Pe urmă era un ziar sârbesc în Timișoara „*Temisvarski Vesnic*”, altul era „*Politika*”, la care tata avea abonament la Belgrad.

(Care era compoziția etnică a zonei în care locuiți?) În Piața Traian erau toate etniile, dar preponderent, în spațiile comerciale erau evrei, chiar și spre Ștefan cel Mare, spre strada Dacilor. Erau și 2-3 firme a unor maghiari sau a unor nemți sau chiar români. Erau mai puțini români care erau comercianți în cartierul Fabric, în Piața Traian. *(Era un cartier important Fabricul)* Da, căci avea o industrie foarte mare în jur. Acolo erau foarte multe fabrici.

(Ce fabrici importante erau în zonă?) Fabrica de bere, fabrica de lichioruri Kimmel, fabrica de ciorapi, fabrica de tricotaje care se numea atunci Polak, căci el era proprietarul fabricii, mai era fabrica de pantofi Filt, care acum se numește Filty, pe urmă mai era fabrica de pantofi care s-a numit atunci Turul, pe calea Buziașului, care este o mare fabrică. Cea mai mare fabrică era Ilsa, industria lânii, care și astăzi există, dar lucrează la 20% din capacitate.

(Aceste fabrici aveau proprietari?) Da, aveau proprietari, preponderent evrei. Erau foarte mulți evrei bogați. *(Câte limbi știați părinții dumneavoastră?)* Patru: sârbește, românește, germană și maghiară. *(Și dumneavoastră la fel?)* Da, toate patru le știu. *(V-au ajutat în viață?)* Da, m-au ajutat în viață.

Am avut un episod foarte interesant când am fost în armată, la Poiana Sibiului. Acolo am trăit ziua de 23 august 1944. În 23 august dimineața, tot batalionul a fost aliniat în centru, unde făceam în fiecare dimineață alinierea și prezentarea raportului. Atuncea a venit ajutorul de comandant al batalionului și ne-a spus ce s-a întâmplat. Noi știam însă de la radio căci Poiana Sibiului este un sat bogat, de oieri și toți aveau aparate de radio încă de pe vremea aceea. Ne-a spus ca trei dintre noi, care știm limbi străine să ieșim din front. Am ieșit trei și ne-au întrebat ce limbi știm. Primul a spus că știe limba engleză. „Bun”, i s-a zis. Mă-ntrebă și pe mine și-i spun că știu: „limba germană, limba sârbă și limba franceză, destul de bine”. Celălalt a spus că știe engleza și franceza. Ni s-a spus să rămânem, apoi ne-a spus așa: „Voi, de-acum înainte, până la noi ordine nu mai faceți instrucție. Veniți la comandament și întrucât între unitatea noastră și restul s-a întrerupt orice legătură, ascultați toată ziua posturile de radio pe toate posturile, orice, începând cu Parisul, Europa liberă”. A adus trei aparate de radio și ne-am dus la comandament unde ne-a dat la fiecare câte un registru în care să scriem ce știre a fost și unde e frontul. Trebuia în fiecare zi să prezentăm de trei ori acest registru la comandant. Era un colonel, Niculin și prezentam raportul acolo. Când am ajuns însă la comandament și ne-au dat aparatele de radio și registrele atunci colegul nostru Chițu ne-a spus: „Măi fraților, ca să scap de instrucție eu am spus că știu limbi străine, da' eu nu știu decât românește, dar voi știți și engleza, și franceza și stau și eu pe lângă voi”. Șmecher a fost, se vedea că era din Ploiești. El o ieșit din front și-o spus că știe și l-o auzit pe primul, pe-al doilea și el o spus că știe engleza și franceza. Ceilalți care-l cunoșteau bine ne întrebau: „Ce face Chițu la voi că așa nu știe nici o limbă”.

(Cum ați trăit dumneavoastră ziua de 23 august?) Pentru mine 23 august a fost o mare bucurie.

Noi am fost cinci și toți am locuit în case la țărani. În Poiana Sibiului nu exista o cazarmă sau vreo clădire mare unde să stăm toți, ci tot batalionul a stat pe la oameni: un pluton pe o anume stradă, alt pluton pe o altă stradă. Așa am locuit noi acolo. În noaptea aceea s-a tot anunțat la București că peste câteva momente va vorbi maiestatea sa regele Mihai, se va adresa poporului. Toți am stat și am așteptat să auzim ce spune regele. Atunci a spus că a trecut de partea aliaților, iar eu am perceput-o ca pe o mare bucurie pentru că sunt sârb și nemții ne-au cotropit țara și știam ce atrocități au făcut acolo.

M-am bucurat de această trecere de partea cealaltă și, ca atare am observat că toți cei care eram acolo, toți s-au bucurat că s-a realizat acest lucru. Că pe urmă ne-au adus alte dezamăgiri, asta e altă socoteală. Am stat acolo sus și am fost izolați până când a venit ordinul de demobilizare în 11 sau 12 septembrie.

(Povestiți-mi câte ceva despre comunitatea oierilor de-acolo) Erau niște oameni bogați, înstăriți, care aveau multe oi. După câte i-am cunoscut eu, cât am stat acolo, erau oameni cinstiți, deschiși și buni români, căci erau numai români la Poiana Sibiului. Nu era altă naționalitate acolo. Erau prietenoși cu noi, care eram toți intelectuali. Toți eram cu bacalaureat și ori eram de la Medicină, de la Farmacie, adică de la facultățile acestea care erau militarizate. *(De la ei luați și produse alimentare?)* Nu, noi aveam aprovizionarea din Sibiu și mergea camionul de 2 ori pe săptămână și aducea mâncare. După 23 august s-a rupt legătura aceasta pentru că nu mai aveau curaj și-atuncea comandantul unității noastre a trimis un camion care era particular și l-a rechiziționat în numele armatei. Mergea atuncea de 2 ori pe săptămână cu un grup de 10 elevi, de la școala noastră militară, care erau înarmați până în dinți și mergeau până jos, în Sibiu, să încarce camionul cu mâncare. Atuncea li se dădeau câte o ladă de grenade, se dădeau pistoale automate, care stăteau în depozit și numai la instrucție se scoteau afară. Și erau aduse pentru cazul în care vor fi atacați de ruși, că se-auzise deja că rușii jefuiesc pe unde ajung, dar nu ajunseseră prea aproape. De 2-3 ori au fost la Sibiu și când s-au întors au zis că n-au văzut pe nimeni. Am mers frumos până în Sibiu, ne-am dus la unitate, am preluat marfa și-am dus-o sus și nu era nimeni. Eu n-am fost niciodată căci am fost la postul de comandă, la radio.

Eih, când au fost deja în septembrie, s-au întâlnit deja cu unități rusești. Ai noștri erau toți în uniformă și rușii nu prea s-au legat de ei pentru că pe cabina șoferului, la camion, era montată o mitralieră, căci așa hotărâse colonelul nostru, ca să facă impresie. Și-atuncea nu s-or legat de nimica. Mâncarea era însă din ce în ce mai proastă, că știu că ne-au ținut zilnic cu arpacaș, că nu aveau nici jos, la depozitul din Sibiu.

În 11 septembrie ne-au dat drumul și atuncea am făcut cunoștință cu rușii. Am angajat de la oierii de-acolo câteva căruțe, căi fiecare a avut un geamantan cu care a fost la armată, nu de lemn, ci geamantane de-acasă. Trebuia să mergem până la calea ferată și nu era nici un fel de transport, căci autobuzul Sibiu-Poiana Sibiului nu mai circula. Atuncea a trebuit să coborâm vreo 12-14 kilometri și nu puteam merge pe jos. Am luat vreo 3 căruțe în ziua aceea, noi care mergeam cu trenul spre Timișoara. Colegii mi-au spus să trec în frunte că sunt sârb și știu să vorbesc cu rușii. Zic: „Măi, eu rusește nu știu”. „Spune-le tu numai pe sârbește că o să te-nțeleagă ei”. **Pe drumul ăla am făcut cunoștință cu rușii. Era 12 septembrie și era vară, cald și când coboram apar după un colț trei rusnaci, cu pistoale automate în piept. Noi eram civili toți și ne-au oprit acolo. Le-am spus că noi venim de la armată și am fost trimiși acasă. Le-am explicat eu pe sârbește și cât m-o înțeles el pe mine și cât l-o interesat, că nu l-o interesat, imediat, după un minut mi-a cerut un ceas. Noi aveam ceas dar le ascusesem prin buzunare și i-am spus că n-am ceas. „Niet cultur”, a zis rusul. El ne-a arătat atunci că el avea patru ceasuri, adică avea cultură. Avea ceasuri furate. Ne-a spus atunci să ne ducem.**

(Cum era la comandament, la radio?) Dimineața se mânca, micul dejun, la șapte, la cantina batalionului. Acolo trebuia ca noi să fim în primul schimb, să mâncăm la șapte și la șapte și un sfert trebuia să ne ducem la comandament. Țasta era programul nostru. Atuncea puneam aparatele de radio și începeam să ascultăm, însă de multe ori nu era nimic de ascultat și stăteam în curte, la soare. Fiecare avea o masă și ne-au dat câteva scaune, aparatele de radio, creioane de scris, că pe vremea aia nu existau pixuri și scriam ce evenimente erau. De multe ori scriam la o anumită oră că nu-i nimic de semnalat, căci într-adevăr nu prinsesem nimic interesant. Dădeam ceea ce notasem la adjutant, care se ducea la colonel. Altădată erau evenimente. Știu când or ocupat aliații Parisul. Prindeam posturile acelea din vest care

anunțau că e liber cartierul cutare, că armata franceză a intrat pe-acolo, că au fost prinși prizonieri. Atunci nu ne dezlipeam de la aparatul de radio. Era important, căci a fost forțat Rinul pe urmă, nu știu pe unde. Eu personal mă bucuram de toate aceste evenimente militare care se întâmplau atunci. Între 12 și 1 colonelul trimitea pe adjutantul lui ca să ia registrele, apoi noi ne duceam la masă. La masă ne duceam atunci cu schimbul, căci doi trebuiau să rămână acolo. Apoi veneam înapoi și până la 6-7 după-masă iarăși venea adjutantul și iarăși lua registrele și le ducea la colonel. Dacă nu era nimic deosebit venea înapoi și ne spunea că putem pleca acasă. Când erau ceva evenimente, când se dădeau pe undeva lupte, atunci ne spunea să stăm până la 12 noaptea, să scriem, pentru că dimineța vine la 7 și ia registrele. Atunci ne dădea la fiecare câte un pistol pentru că mergeam acasă la 12 și să nu ne atace nimeni. Erau și mulți câini ciobănești acolo care atacau. Noi mergeam totdeauna pe mijlocul drumului, nu pe lângă case, ca să nu provocăm câinii.

(Practic armata ați făcut-o acolo) De la facultate am mai făcut la 5 Vânători, unde am stat destul de mult timp, căci regimentul a fost dislocat la Săcălaz. Pe urmă a venit ordinul. Au fost două gesturi de oameni inteligenți, deștepți. Când a intrat România în război, Antonescu cu cei care conduceau țara au hotărât ca toți aceia care fac Politehnică, Medicină, Medicină Veterinară, Farmacie, vor face serviciul militar în cadrul facultății și s-au înființat aceste școli de ofițeri de rezervă de pe lângă facultate. În zilele acela am primit uniformă de acolo și veneam dimineța și în loc să mergem la facultate mergeam la cazarmă, apoi pe câmp afară, la instrucție până la ora 3 când mergeam acasă. Asta a fost făcută cu scopul de a cruța tineretul intelectual de a fi măcelărit pe front. Te prindea într-o ambuscadă pe front, când ne băteam cu Rusia și scăpau doar jumătate din ei sau te lua prizonier și te duceau în Siberia. Acesta a fost un gest de mare finețe intelectuală din partea lui Antonescu și a celor care erau în jurul lui, căci au fost mii de studenți în țară.

Al doilea gest a fost făcut după 23 august, când cei care au preluat conducerea României, căci regele era în mod simbolic, dar cei care au luat, cum a fost generalul Rădescu, Iuliu Maniu, Brătianu, au dat ordin ca toate aceste școli să se desființeze, iar noi să fim trimiși la vatră, acasă. Nu ne-au trimis la unitățile noastre de bază, cum aș fi fost eu, la 5 Vânători Timișoara sau altul la Lugoj. Comuniștii au venit mult mai târziu și au preluat țara după 6 martie.

Când am ajuns la Timișoara, pentru că eram sută la sută de partea celor care luptau împotriva nemților, m-am prezentat voluntar la Spitalul militar, unde aveau o secție, în Iosefin, la liceul Notre Dame și doctorii de-acolo m-au primit cu brațele deschise pentru că erau foarte puțini sanitari și erau bucuroși că au pe cineva acolo, căci știam să dau o injecție, știam să pansez. Pentru că acolo veneau răniți cu duiumul și la cei mai mulți trebuia să le fie schimbat pansamentul, să li se facă injecții, aceste lucruri le făceau infirmierii căci erau doar 3 medici în acel spital, dintre care unul a fost fratele lui Alecu Țucra, pe care-l chema Lelu Țucra. Pentru că am fost foarte bun prieten cu fratele lui el m-o luat pe lângă el să-l ajut.

(Ați prins bombardamentele din Timișoara?) Da, am prins bombardamente. Când am fost cu Regimentul 5 Vânători, la Săcălaz, am prins primul bombardament nocturn pe care l-au făcut englezii asupra Timișorii. Noi, cei care eram cu administrația regimentului, stăteam la săteni în case, căci soldații care erau la instrucție au stat în corturi. Și-atunci am auzit bubuiturile acestea în Timișoara și toți am fugit la marginea satului. **Ei au bombardat gara și zona aceea și noi aveam impresia că arde toată Timișoara, căci vedeam numai flăcări.** La Săcălaz n-a căzut nici o bombă și dimineța am luat bicicleta de la proprietarul de casă unde stăteam, un german, ca să văd ce-mi fac părinții și fratele. Am venit până acasă, însă cartierul Fabric era neatins.

Al doilea bombardament asupra orașului Timișoara a fost făcut de americani, într-o zi pe la prânz. Eu eram iarăși la Săcălaz și atunci nu s-au văzut așa flăcări mari, căci nu era noapte, dar exploziile s-au auzit în toate părțile, însă atunci n-am putut să vin la Timișoara pentru că probabil erau rapoarte de la Timișoara la comandantul regimentului ca să nu se

deplaseze nimeni spre oraș și, ca atare n-aveam voie să părăsim garnizoana din Săcălaz. A doua zi a venit însă fratele meu să mă anunțe că-i totul bine, că nu e atinsă casa. Mai ales în cartierul Fabric n-a căzut nici atunci nici o bombă.

Astea eu le-am trăit departe totuși, la 10-12 kilometri de Timișoara, de infernul ce-a fost în oraș. Mulți au murit atunci și bunicul soției mele a murit, în Ronaț, chiar în fața bisericii a căzut o bombă și l-a omorât. Mulți timișoreni au murit atunci, mai ales cei din cartierele dinspre gară și spre malul Begheiului. A mai căzut și câte-o bombă rătăcită, cum a fost în centru, pe strada Republicii, unde este jos agenția Cardinal, însă asta n-a fost obiectiv, ci s-a rătăcit în zbor.

Clipa de groază pe care am trăit-o eu a fost când ne-au dat drumul de la Poiana Sibiului. Am venit până jos în vale și am luat atuncea primul tren care venea dinspre București și mergea spre Arad. Atuncea, la un moment dat, la Săvârșin, trenul s-a oprit și-n zări s-au văzut niște avioane. Atuncea a fost panică și lumea a început să fugă pe câmp și-n toate părțile. Eu, împreună cu 2-3 timișoreni care eram acolo, ne-am ascuns sub vagoane, iar eu mi-am pus capul lângă o roată de vagon. Avioanele nemțești au venit jos și-au tras cu mitralierele. Eu stăteam între șinele de cale ferată și gloanțele se auzeau lângă noi. Cei care au fugit pe câmp au pățit mai rău. Asta este o chestiune de inspirație. Unii au crezut că sub tren e mai bine, alții însă credeau că pe câmp e mai bine. Ei au mitraliat pe câmp căci au văzut că sunt oameni și i-au omorât. Trenul a pornit apoi și s-a spus că ungurii au ocupat deja Aradul și trenul a fost deviat astfel spre Lugoj. (*Când era asta?*) În '44, în 13 septembrie. Atuncea a venit trenul spre Lugoj și apoi la Timișoara și am venit acasă.

(*Ați prins lupte pe front?*) Nu, că pe front n-am fost. Când au fost luptele în jurul Timișorii, când unitățile nemțești au ocupat Săcălazu și toată regiunea, de la frontiera sârbă, că de-acolo au venit trupele nemțești spre Timișoara, aici nu au reușit să ajungă că deja puterea lor de luptă era slăbită, la Timișoara au fost câteva unități militare care cu multă bravură au apărat orașul, nemții numai de la distanță au tras cu tunul. O lovitură a fost în Piața Traian, noi eram în pivniță. A mai fost un bombardament către seară, tot al nemților. Noi eram pe strada asta unde sunt acum sindicatele, între Paris și Nemoianu. Acolo este o vilă care a fost a doctorului Gabor, care a fost un ginecolog renumit și care avea un băiat care era de vârsta mea. Și organizase o mică petrecere la el acasă și am fost acolo. Am petrecut după masă, ne-am distrat, eram tineri, băieți, fete și la un moment dat auzim sirenele. Toți ne-am dus în pivniță, natural, în afară de doi care au vrut să vadă cum e și care au rămas în curte la această vilă. A căzut o bombă în curte, la spitalul de copii și o schijă l-a lovit pe colegul meu Cleja, căruia i-a tăiat coloana vertebrală în două și a murit pe loc. Pe un alt coleg, Dinu Moraru, l-a lovit o schijă în spate, dar a avut noroc și a scăpat. Asta este cum e norocul omului, căci ei când au auzit cum fluieră bomba aceea când venea jos, Cleja s-a întors și l-a lovit schija în spate și i-a rupt coloana vertebrală în două, iar pe Moraru l-a lovit o schijă în coapsă, dar n-a murit. Cu noi era și Alecu Țiucra și fratele său Lelu Țiucra. I-am tras înăuntru și am văzut că cu Cleja nu mai e de făcut nimic și l-am luat pe Dinu cu noi, în pivniță jos și atuncea l-a pansat doctorul Gabor, căci era casa lui. Alături, colțul acela era spitalul de ginecologie a doctorului Gabor, particular, care astăzi este tot a spitalului de copii. Dacă veneau și ei cu noi în pivniță, scăpau, dar ăsta e destinul. Nici noi, atunci când am auzit sirenele, nu am fugit, dar am zis să mergem jos, că nu se știe ce se poate întâmpla. Nemții au bombardat aiurea Timișoara, mai mult ca să bage frică în oameni. Ei au aruncat unde au putut, așa că au căzut schije și în curtea spitalului de copii. Și în perete erau schije. Asta a fost așa, o parte din război unde am văzut cât poate fi de mare pericolul.

(*Ce-ați simțit ca sârb când a fost atacată Iugoslavia, în '41?*) În '41 am fost destul de consternați de faptul acesta. Ne-am așteptat la un moment dat pentru că de multe ori ascultam discursurile lui Hitler, căci știam perfect nemțește. În discursul lui, Hitler pomenea și de ceilalți din Europa și spunea „Bravo popor sârb”, căci încă nu erau în război. În 27 martie s-a

semnat un tratat de alianță între Iugoslavia și Germania, pe care l-a semnat guvernul iugoslav, care a fost considerat pe urmă, de istorie, ca trădător. Prințul regent al Iugoslaviei a fost prințul Paul, pentru că regele Alexandru a fost omorât în '34 sau în '36, la Marsilia, în acel atentat vestit. Atuncea fiul său, Petru, a fost minor, avea vreo 9-10 ani și s-a instalat o regență în frunte cu vărul regelui Alexandru, care era prințul Paul și care era germanofil. Atuncea au semnat în '41 cu nemții un tratat de alianță. După trei zile a izbucnit o adevărată revoluție în Belgrad și în Serbia, iar în 6 aprilie Hitler a și atacat. Atât i-a trebuit, până a strâns armata în jurul granițelor. Hitler avea planificat ca în primăvară, în martie, să atace Rusia, dar a trebuit să amâne până în 22 iunie și a pierdut timp prețios pentru că venea iarna. Pentru asta ei au căutat să se asigure de flancul acesta din Balcani, căci bulgarii erau în mâna lor, Antonescu era în relații perfecte cu ei, la fel și cu ungurii. De-aia au încheiat și cu Iugoslavia acest tratat ca să fie siguri în Balcani și-atuncea ei s-ar fi năpustit din martie asupra Rusiei, dar toată treaba a fost amânată până în 22 iunie, dar prea repede a venit iarna în Rusia și i-a împotmolit. Și-atuncea, pentru chestia asta ei s-au exprimat foarte dur față de sârbi. Or omorât, or incendiat, or nenorocit țara. S-au creat atuncea două mișcări de rezistență: una regalistă și alta a lui Tito, care era comunistă. **Totdeauna în istorie sunt chestiuni de nuanțe, cum se desfășoară în perspectivă lucrurile, căci prima mișcare de rezistență a fost cea regalistă, care s-a format în Serbia. Pe urmă și Tito a venit și a făcut cu comuniștii această mișcare și s-a ajuns într-o situație urâtă, căci au început, la un moment dat să se bată între ei.** Pe de o parte, cei care erau în mișcarea regalistă, condusă de un general, Vraja Mihailovici, care a condus și rezistența, iar pe de altă parte erau anticomuniști și n-au vrut să colaboreze cu mișcarea comunistă a lui Tito. Atuncea ei au rămas, geografic, din punct de vedere a capacității de a se aproviziona, într-o poziție izolată. Aicea ei au făcut o mare greșală, căci la Belgrad nemții au instalat un guvern de marionete. La conducerea acestei rezistențe fiind tot niște generali au intrat la un moment dat cu aceia în legătură și așa a devenit cumva o perioadă tacită. Când mișcarea lui Tito a luat avânt în Iugoslavia, nemții au încheiat cumva o înțelegere cu această mișcare regalistă. Nemții erau într-o situație foarte dificilă căci trebuiau să țină divizii întregi în Serbia din cauză că era veșnic în luptă cu partizanii lui Tito, care atacau în toate părțile. De multe ori au trebuit astfel să retragă din vest divizii ca să aducă aicea în Balcani. Pe urmă, când au debarcat pe 6 iulie aliații în vest, nu mai puteau să aducă pe nimeni încoace și au trebuit chiar să plece și atuncea mișcarea lui Tito a luat mai mare avânt. Ambele mișcări au fost sprijinite al început de anglo-americieni. Există și un discurs celebru a lui Churchill, care a spus: „Pe mine nu mă interesează cine-i regalist și cine-i titoist. Pe mine mă interesează care doboară mai mulți nemți”.

Atuncea a început sprijinirea exclusivă a mișcării partizanilor. Anglo-americii n-au mai ajutat mișcarea regalistă de rezistență, care s-a prăpădit pur și simplu. Atunci tot timpul zburau noaptea avioanele care parașutau armament și mâncare pentru Tito. Churchill l-a trimis pe băiatul lui, maiorul Churchill care a fost atașat militar în cartierul general al partizanilor, la Tito. Și încă alți ofițeri englezi, care au fost ofițeri de legătură, căci li se spunea „trimiteți asta, avem nevoie de asta sau acuma o să atacăm asta sau o să atacăm mâine acolo, dar voi bombardati cu cincisprezece ore înainte căile ferate”. A fost o colaborare și a fost o mișcare care a luat amploare pe urmă, mai ales când au avut sprijin. După ce anglo-americii ocupaseră sudul Italiei atuncea au fost de tot „pe cal”, cum se spune, pentru că din Italia bazele aeriene erau foarte aproape ca să parașuteze muniție, alimente. *(Au existat cazuri când au mers sârbi din această zonă în Iugoslavia să lupte contra nemților?)* Da, au existat. Au fost destul de mulți care au fost partizani. Erau mulți tineri din satele astea sârbești.

(Tatăl dumneavoastră a prins primul război mondial?) Da, în Austro-Ungaria, că atunci era încă în această parte a lumii Austro-Ungaria. A fost mobilizat și el în război și s-a dus. *(Cum*

se numea tatăl dumneavoastră?) Milutin, iar mama Vida. (*Cum erau părinții dumneavoastră?)* N-au fost niște părinți severi, ci au fost niște oameni care au căutat cu frumosul să-mi explice ceva. Am mai primit eu 2-3 bățai, niște palme în viața asta, când m-au prins cu câte ceva, cum era la școală, când eu le spuneam că n-am răspuns la lecție, dar se întâlneau cu câte un profesor care spunea: „Vedeți că nu prea învăț că eu i-am dat patru”.

Au fost însă niște oameni foarte buni. Pentru că bunicul a fost comerciant, a vrut ca și fiul său să fie la fel, comerciant și asta a și făcut. Tata a făcut toată ierarhia asta, începând de la ucenic, de la calfă, cum se numeau aceste meserii. Tata a fost companionul bunicului meu, căci așa se numea și firma „Alexander Nenadovici și fiul”. Tata a preluat apoi de la bunicul meu această firmă, în continuare. Bunicul cât a trăit s-a dus tot timpul în prăvălie, mai mult onorific, căci era bătrân și deja slăbit de puteri.

Mama mea a fost casnică. Ea era născută la Novi Sad dintr-o familie de sârbi foarte marcați, Mațedonici. Tatăl ei, adică bunicul meu a fost un sârb foarte marcant, iar când a izbucnit războiul în 1914, ungurii l-au deportat imediat și l-au închis și a stat patru ani închis. (*Din cauze politice?)* Da, căci era un om politic în Novi Sad. El se numea Vlada Mațedonici. Au fost două partide sârbești, iar la unul a fost și el membru de partid. Acest partid era așa cum a fost la noi Partidul Național Țărănesc, a lui Iuliu Maniu. În parlamentul Ungariei erau reprezentați de deputați și bunicul a fost și el deputat în parlamentul de la Budapesta. Imediat însă, în 1914, când a izbucnit războiul, ungurii l-au închis. L-au deportat în Ungaria și acolo a stat până în 1918, când au pierdut războiul și atuncea l-au eliberat.

Mama a crescut în Novi Sad și a fost cea mai mare fată dintre cele patru surori. A fost alături de bunica mea de-acolo și a ajutat-o în toți anii aceștia cât a fost războiul. Bunicul meu s-a îmbolnăvit în detenție și după vreo doi ani de la eliberare, în '21, a murit.

Tata avea multe rude în Novi Sad și călătorea pe la unchii lui și întâmplător s-au cunoscut. S-au plăcut și apoi s-au căsătorit, dar întrucât aici a fost casa, prăvălia, a venit mama aici.

Ei s-au căsătorit deja când acolo era Iugoslavia și aici era România, în 1922.

(*Ce părere aveți de Banatul iugoslav?)* Asta este o împărțire care s-a făcut destul de logic, dar știți cum se întâmplă, că totdeauna cei mai mari sunt cei care croiesc lumea. Armata sârbă, regele cu familia regală, cu guvernul, după doi ani de lupte au trebuit să se retragă spre Grecia. Atuncea s-a format, cu ajutorul francezilor, o nouă armată sârbă, la Salonic. S-a tratat cu guvernul sârb care era în exil cu regele, care era un rege activ, nu constituțional. Le-a zis că dacă reușesc să organizeze o armată, să atace frontul din Balcani, atuncea mai întâi să trateze care vor fi viitoarele granițe ale țării. Și-atuncea, în linii mari, au spus: Serbia plus Voivodina, plus Banatul, plus Bosnia. Când au avut nevoie de români, în 1916, ca să intre în război, le-a promis și lor: Ardealul, Banatul... Sârbii au fost primii cu francezii ce au rupt frontul de la Salonic, i-au bătut pe austro-ungari, pe nemți și bulgari și au înaintat vertiginos prin Balcani în sus. După aceea s-a prăbușit frontul din vest și au câștigat aliații. Sârbii au înaintat rapid și au ajuns la Timișoara și au ocupat Timișoara și au mers până la Mureș, că așa era înțelegerea. S-a terminat războiul, au început tratativele și atunci sârbii au spus „ne-ați promis până aicea”, dar și la români li se spusese Banatul. Tratatul de pace de la Versailles pentru Balcani și pentru Europa centrală s-a semnat la Trianon. Sârbii au insistat mai mult ca să rămână Timișoara și Timișul la ei, iar partea de mai încolo, Lugojul și mai încolo, să rămână României. S-a ajuns că partea Banatului unde sunt preponderent mai mulți sârbi să rămână în Iugoslavia și să se tragă o linie. După linia aceea Jimbolia a aparținut de Iugoslavia și altele de România și-atuncea s-a compensat.

Eu știu de la părinții mei, că în Banatul românesc au trăit vreo 70-80 de mii de sârbi, așa că pentru acest număr nu se merita să se înglobeze în Iugoslavia 2-3 sute de mii de români sau nemți. S-a ajuns atuncea la o înțelegere, mai ales că atuncea trebuia să se țină seama că cele două familii regale erau înrudite: prințesa Mărioara, fata lui Ferdinand și a Mariei s-a căsătorit cu regele Alexandru al Iugoslaviei. Înțelegerea era perfectă deci între cele două state. Se știe și din istorie că românii cu sârbii nu s-au bătut

niciodată, ci s-au ajutat de-a lungul istoriei. Când turcii or început să înainteze prin Balcani, spre Europa centrală, Mircea cel Bătrân și-o trimis călăreții lui la Kosovo, să se bată alături de sârbi cu turcii. Și a fost singurul domnitor creștin care a trimis să-i ajute pe sârbi creștini care se opuneau Islamului să pătrundă spre partea aceasta a Europei. Așa putea și Austro-Ungaria să trimită. Mircea cel Bătrân a trimis călăreții săi în marea bătălie, acesta fiind singurul ajutor din partea unui domnitor creștin. De-atunci încoace nu s-a pomenit niciodată, dar este o mare influență sârbească în biserica românească, la mănăstiri, căci pe toate bibliile, letopisețele este scris cu litere chirilice. Atunci, de spaima turcilor, o mulțime de preoți, de călugări, de cărturari sârbi au venit în România, mai ales în Muntenia și Oltenia și au înființat mănăstiri. De-a lungul timpului mulți de la domnitorii noștri s-au înrudit cu cei de-acolo. De aceea pe mine m-a consternat atitudinea guvernanților în 1999 când au atacat americanii Iugoslavia, cu bombardamentele. A fost un act urât.

(Cum se numea bunica din partea mamei?) Ida. *(Și soția lui Alexander?)* Katița. Fratele meu tot Alexander s-a numit, dar toată lumea îl cunoaște ca Sașa. Acesta este diminutivul la sârbi de la Alexandru, iar de la Vladimir, Vlada.

(Cine avea un rol mai mare în educația dumneavoastră în familie?) **Mama s-a ocupat de educația noastră, începând cu învățatul literelor de la școală, dar ne-a învățat și cum să ne purtăm, ce e bunul simț, cinstea. Totdeauna îmi amintesc că ne zicea: „Orice-ar fi, oricât de rău o duceți, niciodată să nu fiți necinstiți. Să rămâneți cinstiți atâta timp cât trăiți”.**

(Cum se înțelegeau părinții dumneavoastră?) Totdeauna s-au înțeles foarte bine.

(Povestiți-mi puțin despre atmosfera din facultate) La facultate a fost o atmosferă frumoasă. Eram colegi buni.... Am avut niște clipe grele, atuncea când la Cluj a fost o mare mișcare anticomunistă, în '47 sau '48. Esența acestei mișcări a fost în Facultatea de Medicină, mai ales anul III. Am opus o rezistență teribilă. Atunci nu era comunismul încă cu rădăcini aicea. În tot ce voiau să facă am făcut o contrabalansare. A fost un 10 Mai aniversar la Cluj, ca în toată România și comuniștii amenințau că scot în stradă muncitorii de la CFR și de la Dermata, fabrica de pantofi, unde erau preponderent unguri, ca să împiedice manifestarea studenților. Numai armata a fost a defilat de 10 Mai. Au fost niște discuții cu comandantii armatei, cu comandantii de la miliție și s-a ajuns în sfârșit la o întrunire mare, în Casa universitarilor din Cluj. Era o sală mare, asemănătoare cu sala de la cinematograful Capitol. A fost o mare întrunire cu rectorul, primarul, comandantul poliției, generalul Atanasiu care era comandantul corpului de armată de la Cluj, de numele căruia îmi amintesc. Noi ceream să defilăm alături de armată și atuncea s-a ajuns la diverse discuții. Rectorul universității din Cluj, Petrovici, care era profesor la Facultatea de Litere trăgea spre comunism și pe urmă a devenit și mare comunist. Noi am fost în sală o mie - o mie două sute de persoane și am cântat „Deșteaptă-te române!”, ceea ce comuniștilor nu le convenea pe vremea aceea, am strigat „Trăiască regele!”. La un moment dat, pe scenă, unde există două loje, iese unul dintre studenți din sală și spune: „Domnilor, vă rog să oprim discuția aceasta, că domnul rector este foarte bine intenționat față de noi și cred că ați tras o concluzie deja”. Când colo rectorul era rău intenționat. „Dar eu am să-i pun domnului rector o întrebare în această sală a universitarilor. Pe cine așteaptă domnul rector cu această stemă?” În momentul acela, unul care era în balcon a smuls cearceaful cu care era acoperită o stemă mare a regatului Ungariei. Au fost niște huiduieli teribile și unii au vrut să năvălească, să-l bată, să-l linșeze. Atuncea s-a sculat generalul Atanasiu și-a spus: „Domnilor studenți, mâine dumneavoastră defilați imediat după armată și dacă cineva îndrăznește să vă împiedice, eu sunt comandantul corpului de armată și eu voi împiedica acest lucru!”. *(Cum a fost la defilare?)* **A fost defilare și n-or ieșit comuniștii deloc, cei care-or spus că vin muncitorii. A defilat armata, am defilat noi, au fost aplauze și românii stăteau toți pe trotuare. Or venit și din satele din jur, îmbrăcați în straie țărănești. A fost un delir. Conducătorul nostru, al studențimii de la Cluj, a fost popa Anania, care astăzi este episcopul Clujului și Vadului, Bartolomeu Anania. El a**

fost călugăr și a venit să facă Facultatea de Medicină și noi toți îi spuneam popa Anania pentru că el umbla îmbrăcat în călugăr. El a fost conducătorul studențimii din Cluj. După ce a fost destrămată toată unitatea noastră de la Cluj au fost făcute arestări.

A venit la Cluj Teoharie Georgescu, care a fost ministru de interne și urla acolo la milițieni și la curtea marțială: „Să-i băgați în închisori!”. Popa Anania a trebuit să se refugieze. S-a refugiat și a dispărut, iar noi am crezut că el a fost arestat și chiar omorât. El însă s-a ascuns într-o mănăstire unde erau călugări care-l cunoșteau și nu s-a știut unde este ani de zile. Când s-a mai liniștit atmosfera a fost și arestat. N-a mai putut însă să urmeze facultatea. Acuma, după '89, când a fost Sfântul Sinod, el a fost numit arhiepiscop al Clujului și Vadului, spre marea mea bucurie, pentru că eu eram în relații foarte bune cu el și știu că-i un om deosebit de valoros. Fiecare episcop capătă un nume când e instalat: Bartolomeu Anania. Pe numele lui de călugăr era doar Anania.

(Tatăl dumneavoastră a făcut politică?) Nu a făcut politică în sensul acesta, dar simpatiza pe țărâniști. *(N-a avut probleme ulterioare cu comuniștii?)* Da, cum să nu, cu magazinul, apoi nu-l angajau că a avut prăvălie.

(Cum era comunitatea sârbilor atunci? Se întâlneau sârbii între ei?) Da. **Sârbii aveau o comunitate puternică la Timișoara, cu trei biserici, iar fiecare biserică avea cor bisericesc, cu câte 30-40 de oameni. Pe urmă erau trei școli primare: în Fabric, Cetate, Mehala. După '32 s-a înființat liceul sârbesc, în clădirea liceului Diaconovici Loga, prin convenție între cele două state. Noi făceam cursuri înainte de masă, iar cei de la liceul sârbesc după masă.**

A mai fost Asociația femeilor sârbe, care era o asociație puternică, de ajutor pentru săraci, pentru femei necăjite, pentru femei cu mulți copii. În Palatul episcopal se organiza în fiecare lună câte un spectacol, de amatori, cu coruri, tamburași, cântece, se spuneau poezii.

Comunitatea avea câte o bibliotecă și în Fabric, dar și în Cetate. Din punct de vedere financiar comunitatea bisericească stătea bine, pentru că cea din Fabric avea trei clădiri mari, care erau proprietatea bisericii. Din chiriiile acestea se putea întreține biserică, se puteau plăti învățătorii, crâșnicul, preotul. La fel și în Cetate, comunitatea bisericească avea două clădiri foarte mari, doar în Mehala era mai săracă biserică.

(Existau cluburi sau locuri unde se întâlneau sârbii?) Da, de exemplu când corul din Cetate avea o repetiție seara, atuncea ei se duceau la restaurantul Șpidu, unde acuma este Muzeul Revoluției, pe Gheorghe Lazăr. Dacă erau bărbați în cor atuncea deja soțiile așteptau acolo sau invers.

La sârbi există sărbătoarea aceasta, care este cea mai mare sărbătoare în familie, numită Patronul casei. Fiecare casă are un patron, iar al meu este Sfântul Nicolae. Asta se serbează atuncea. Noi locuim în Piața Traian și când trăiau bunicii și părinții mei se duceau la biserică, de Sf. Nicolae și-atuncea veneau sus la noi să ne felicite cunoscuții. Totdeauna, pe vremea aceea, înainte de război, veneau câte 40-50 de oameni să ne felicite cu această ocazie. În ziua aceea vine și preotul în locuință ca să-ți sfințească locuința. Cinci minute se spune o mică rugăciune Asta vine din străbunici și fiecare familie sârbească are un sfânt ce se consideră patronul casei care te ocrotește. Și noi mergeam la cunoscuții și la prietenii noștri, așa că se adunau într-un an vreo 15-17 întâlniri din astea, când ne duceam la alții sau alții veneau la noi. Nu știu cum a ales familia acest patron, dar știu că fiecare are un sfânt și asta este pentru sârbi mai important decât Crăciunul, decât Anul Nou, decât orice. În ziua aceea trebuie să te duci la biserică și trebuie să-i cinstești acasă pe cei mai apropiați. *(Se ține și acuma?)* Acuma se ține mai restrâns căci suntem circa 8-10 care ne mai întâlnim la Sf. Nicolae, aici la mine sau la frate-miu. Mai avem o verișoară care este măritată cu un român.

(*Dacă o familie se ramifică, pe măsură ce se ramifică vor avea același sfânt?*) Toți bărbații. Soția care vine în familie preia sfântul familiei în care vine. (*De exemplu verișoara dumneavoastră care s-a căsătorit cu un român, mai are sfânt?*) Da, are și ea pe Sf. Mihail și Gavrilă și ține anual acest sfânt. Ea vine din altă ramură, care avea alt sfânt. Mama ei este sora mamei mele, iar femeile îl acceptă pe noul patron. **Totdeauna bărbatul duce mai departe patronul în casă.** Ea avea de la tatăl ei pe Sf. Mihail și Gavrilă, dar s-a măritat cu un român, însă ține în fiecare an patronul și ne invită la ea. Ea are o fată și deci se termină cu patronul, căci dacă avea băiat prelua mai departe.

(*Ați făcut sport în viața dumneavoastră?*) Nu, doar pe câmp când m-am jucat fotbal. Un timp mi-a plăcut și tenisul de masă, șahul. Am participat și la campionatele de șah care erau între fabrici, atunci când lucram la Fabrica de ciorapi. Am fost în echipa Fabricii de ciorapi. Eu iubesc tare mult sportul și chiar în ziua de astăzi urmăresc fotbalul, baschetul, căci îmi place să mă uit.

(*Mergeați cu prietenii la distracții când erați tânăr?*) Da, sigur. Îmi amintesc, când eram la liceu, pe la 15-16 ani, că în fiecare sâmbătă mergeam la cofetăria care acum se numește „Trandafirul”. Era mult mai mică și era cofetărie particulară. Acolo prima masă în dreapta, de la ușă, era a noastră. După ce terminam școala, la ora unu, mergeam acasă și mâncam, apoi la ora 3 sau 4 aveam întâlnire la cofetărie și acolo stăteam până la ora 7 seara și discutam. La început am fost numai băieți, dar când am ajuns pe la 17-18 ani atunci am cooptat și câte o fată. Noi eram lângă liceul Carmen Sylva și fiecare își avea simpatiile sale.

Când am devenit mai mari am zis să mai mergem și seara la câte un birt, cum se numeau atunci, căci restaurante erau cele mai selecte, ca Lloyd, Palace, unde veneau domni și doamne îmbrăcate cu stil. Noi mergeam în localurile acelea, cum sunt berăriile și beam o bere și mai turnam și puțin rom. Eram nelipsiți la fotbal, căci atunci în Timișoara nu se juca nici baschet, nici volei. Mergeam la stadion, la Politehnică, la stadionul vechi. La Ripensia am fost de fiecare dată, cu Țiucra, iar aicea veneam la meciurile cu CFR. Când eram noi mai mici nu exista Ripensia. Mergeam cu grupul la meci, la echipa Chinezul. Să vă spun un mic detaliu, când era pauză era un restaurant acolo și trebuiau să le aducă jucătorilor limonadă, că atunci nu erau băuturi în sticlă. Li se aduceau pahare pe o tavă pentru jucători. Întrucât proprietarul restaurantului îl cunoștea pe tata aveam eu voie să duc limonada. În cele 5 minute de pauză fugeam cu Alecu Țiucra și-atunci ne dădea nouă tăvile să mergem la jucători în cabină. Când ieșeam afară toți colegii ne-ntrebau ce spun, ce-au zis, ce-a spus antrenorul... Am avut acolo acces în pauză și aveam ce să povestim. Apoi mergeam înapoi la restaurant să ducem tava cu pahare. Eram vreo 20-30 toți și veneau iar la noi să ne întrebe ce-au zis jucătorii, ce-o să fie în repriza a doua.

(*Alte locuri de întâlnire mai aveți?*) Pe Corso, pe partea stângă, unde-i acum McDonald's ne plimbam ca elevi și pe urmă ca studenți. Partea cealaltă era considerată pentru domni, pentru doctori, avocați, profesori, iar noi, adică studenții și elevii ne plimbam pe partea cealaltă. Ne plimba, discutam, povesteam, spuneam ce facem după-masă.

Întâlniri se organizau și în casă, între prieteni, nu cu părinții. (*La dans mergeați?*) Da, sigur. Toate întâlnirile astea au fost aproape numai la fete acasă. Erau vreo 2-3-4 familii, unde erau părinți foarte înțelegători și noi mergeam acolo și petreceam. Acolo unde sunt Băile Neptun, (acuma se numește Salamandra, în Fabric, cum se merge peste pod, imediat pe stânga), sus, la etajul 2 stătea o familie renumită, Hațeganu, de politicieni țărăniști. Această familie avea trei fete și ne-au invitat o dată, ne-au invitat a doua oară și am început să ne întâlnim acolo. Domnul Hațeganu ne-a spus că lui îi convine să venim acolo, nu să umblăm nu știu pe unde. Avea o locuință mare și spunea că oricând vrem casa e deschisă. Și atunci mergeam acolo. Mai erau însă și alte familii a unor colege de la Carmen Sylva. Noi care eram atunci la liceu ne petreceam acolo sâmbăta după-masă până seara. Era frumos, cu dans, pick-up căci nu erau casetofoane. Familia aceasta era și foarte înstărită că totdeauna ne-au și tratat cu ceva. El era coproprietar la fabrica de pantofi, Turul, care era pe Calea Buziașului și era frate cu cel care a

fost rectorul Universității de la Cluj, Iuliu Hațeganu, cel mai grozav medic internist din România. Ei au fost patru frați: Emil Hațeganu, care-o fost un mare om politic, al doilea sau al treilea ca importanță politică după Iuliu Maniu, în Partidul Țărănesc; apoi Iuliu Hațegan, care nu s-a ocupat de politică, ci era rectorul universității de la Cluj, un medic excelent și un român deosebit; pe urmă mai era un frate, iar cel mai mic dintre ei era cel din Timișoara, care nu se prea ocupa de politică ci era coproprietar la această fabrică.

(La dans unde mergeați?) În case. În cluburi n-am fost că ieșea totdeauna cu bătaie. *(Existau găști?)* Da, erau găști de cartier care provocau bătaie. Nu era tendința aceasta cum este acum cu dansul la disco. Atunci a fost o răbufnire a acestei clase de jos.

(Ce cartiere avea atunci Timișoara?) Tot așa avea: Fabricul, Cetate, Mehala, Iosefinul, Elisabetinul. Toate astea existau. Erau însă găști din astea care se duceau numai să bată.

Vizavi de Fabrica de ciorapi este un parc și înăuntru este o clădire, care cred că o fost a lui Kimmel. A fost naționalizată și s-a dat la Fabrica de ciorapi și atunci fabrica a făcut acolo club. În sezonul de primăvară-vară-toamnă se organizau baluri sindicale la clubul acela. Fiecare întâlnire de-acolo se termina însă cu bătaie, că de multe ori mă rugau cei de la sindicat: „Tovarășe, nu vreți să veniți deseară la casierie, să stați acolo?! Am vorbit și cu tovarășa cutare și vine și ea...iar voi să fiți la casă”. Sindicaliștii ăștia nici nu știau să scrie trei cuvinte. Trebuia să facem încasări și-așa mai departe. Am fost și eu de vreo câteva ori acolo. Doamne, ce găști veneau acolo... Într-o seară, când eram la ușă, la casă, s-o prezentat și-a spus: „Șeful sunt eu! Băieții sunt aici! Noi intrăm pe gratis, da' garantăm că n-o să se-ntâmple nimic”. „Bine măi fraților, intrați”. Da' bătaie ieșea, că ei se legau de cineva și-atunci ieșea bătaie generală. Într-o noapte am fost ofițer de servicii la Fabrica de ciorapi, cum era înainte, o altă pacoste comunistă și au venit vreo doi milițieni, au sunat la poartă și-au întrebat dacă pot să intre, că au prins pe doi. Le-am zis să intre. Erau cu doi care făcuseră scandal la birtul din gară și care se bătuseră și spărseseră nu știu ce. Doamne ce i-au bătut milițienii pe cei doi! La unul din ei i-au pus cătușe și l-au legat de o bară de la poartă, că n-a putut să se mai miște, iar pe celălalt îl băteau cu bastoane de cauciuc până a fost gata. Atunci l-au luat și pe celălalt și l-au bătut. Pe urmă au dat telefon la miliție să cheme mașina. I-au urcat în mașină ca pe niște saci cu grâu. Au zis că așa îi învață minte. Mi-au explicat atunci că dacă îi țineau o săptămână închiși pentru ceea ce-au făcut ei sunt eroi. Când vin afară de la miliție spun că și-au bătut joc de milițieni, că doar ei sunt răii cartierului. A doua zi dimineață când se trezește îl mai batem o dată și poimâine îi dăm drumul. Așa găști erau...

(La cinematograful mergeați?) Da, acolo eram săptămânal, la două filme, căci televiziune n-a existat pe vremea aceea. Dacă era ceva bun mergeam și la trei filme pe săptămână. *(La ce cinematograful?)* La cinematograful Capitol, care era în centru. Acolo erau filme mai bune și mergeam în fiecare sâmbătă sau duminică. Mergeam în Fabric, la cinema Apollo, unde am mers gratuit cât timp a fost casa a noastră, pentru că au venit să ne ceară voie ca pe vitrina din colț să-și pună reclamele, afișele și fotografiile, iar pentru asta am avut două bilete la fiecare film. Atuncea m-am dus cu frate-miu și nu mi-a scăpat nici un film la cinematograful din Fabric. Dacă mai era un film bun în oraș, la Tivoli, spre gară, mergeam și acolo. Capitolul și Apollo erau însă pe prim plan. *(Ce filme erau atunci în vogă?)* În general erau filmele americane. Aveau și nemții niște filme de comedie foarte bune, de care-mi amintesc așa, din tinerețea mea. Mie îmi plăceau filmele cu cowboy, western. Mai erau filme franceze cu legiunea străină, în Sahara, cu arabi și iară îmi plăceau foarte mult. Pe urmă, natural că mi-au plăcut filme mai serioase, dar când am fost și eu să înțeleg ce-i mai frumos a venit comunismul și filme americane nu mai aduceau, ci au fost înlocuite cu cele rusești, iar din când în când mai aduceau câte un film italian, complet neutru. Apăruse un film cu Yves Montand, care era franțuzesc, dar și puțin comunist. Atunci toată lumea se ducea la cinematograful ca să vadă așa un film, căci la filmele rusești n-aveai ce să vezi.

(Mergeați la piață în Badea Cârțan?) Da, sigur. Până la război piața a fost în Piața Traian. A existat și cea din Badea Cârțan, dar acolo se vindea numai din căruță. De exemplu veneau toamna gugulanii cu prune sau cu pere și vindeau din căruță. Se numea Piața de fân pentru că veneau foarte mulți cu carele încărcate de fân și oamenii care aveau cai cumpărau fân de la ei. Piața era însă în Piața Traian. Era un șir întreg cu măcelari, pe partea cu casa noastră. Toți aveau măcelării, dar veneau în piață unde era un cort. Toate astea, la ora două după-masă dispăreau din piață, așa ordine a fost. La ora două nu mai vedeai în Piața Traian nimic. Era o piață asfaltată. Dimineața veneau și instalau cortul, vindeau carnea. Aveau frigider cu gheață, că atunci nu era cu curent electric nimic. Erau animale vii acolo, găini, rațe, mai spre biserica sârbească, iar pe partea cealaltă era iarăși un șir unde erau numai evrei. Aceștia își instalau tot așa niște corturi, barăci, unde vindeau lucru din astea orientale: banane, portocale, nuci, miere. Lucrurile astea orientale erau deci pe partea aia. În Piața Traian erau toate, asta până la război, că pe urmă or mutat ei tot în Piața Badea Cârțan, căci au vrut să facă în Piața Traian mai curat și să nu mai fie piață.

(Pe canalul Bega se naviga în acea perioadă?) Da, șlepurile navigau până unde este podul de la gară. Treceau puțin și de suportul acela, căci de partea asta era o moară mare și acolo se încărca, de la moară, făină și grâu, pe șleपुरi care duceau pe urmă în Timiș și mai departe mergeau pe Tisa, pe Dunăre și mergeau spre Vest. Dincolo de pod se încărca și mai mult, pe partea aceea unde este acum Fabrica de țigarete. Șlepurile până acolo veneau. Foarte frumos a fost dincolo de Uzina electrică de pe Bega, în partea din Fabric, la capăt. Era o mică uzină electrică, cu o cascadă, dar dincolo de uzină a fost un ștrand formidabil. Așa ceva Timișoara nu are nici în ziua de astăzi. Erau făcute, din scânduri, ca două clădiri cu etaj, unde erau numai cabine, ca să-ți lași hainele. Erau angajați care-ți dădeau cheia, cu număr și nu se fura nimic pentru că tu dacă ieșeai și-i dădeai cheia celui care era la un ghișeu, o agăța ca la hotel și acolo stătea. Era cabină și acolo îți agățai hainele. La capătul ambelor clădiri erau dușurile, iar la mijloc era un mare restaurant, un bufet restaurant, frizerie, cofetărie. Pe urmă erau alte două clădiri, dar nu cu cabine, ci cu dulapuri. Acolo era cabină comună unde îți puneai în dulap hainele. Mai încolo erau două compartimente mari pentru nudism. Era un ștrand foarte mare, dar a fost părăsit după război.

(Se pescuia pe Bega atunci?) Mai încolo, în jos, spre Remetea. Aicea, în oraș, mai stăteau pe canal pescari, dar ca să prinzi pește se stătea dincolo de ștrand. Acolo erau mulți pescari care pescuiau.

(Știți când s-a construit Politehnica?) Știu când s-a făcut tot, dar ca date exacte nu știu, căci n-am fost în acea zonă.

(Când v-ați căsătorit?) Acum vreo 17-18 ani. Destul de târziu m-am căsătorit. Așa a fost împrejurarea. Părinții n-au mai avut posibilitatea de a mai exista și cum am stat împreună cu părinții a trebuit să muncesc. Pe soția mea am cunoscut-o înainte de a mă căsători și eram în relații perfecte și atuncea ne-am hotărât să ne căsătorim. A fost greu și cu spațiul locativ, de a locui oarecum independent, căci nu se putea să stai cu părinții într-un spațiu mic, înghesuți.

(Cum se numește soția dumneavoastră?) Elisabeta. *(Este româncă?)* Nu, e nemțoaică.

Asta este ceva caracteristic în Timișoara, că sunt atâtea căsătorii mixte și toată lumea se înțelege bine, în general, iar dacă divorțează, nu divorțează pentru că au avut ceva animozități pe bază de etnie, ci divorțează din alte motive. Chiar am constatat, cu mare satisfacție la televiziunea Analog, când a fost invitat actorul german Ternovici, care a spus că „Așa ceva, cum e în Timișoara nu există niciunde”. Aicea toată lumea știe să vorbească patru limbi, îs căsătoriți încrucișat. Săptămâna asta a fost și actrița Florina Cercel, de la București, care a fost mare actriță la Timișoara și iarăși a fost o convorbire și a spus că așa îi place la Timișoara că aicea nu se urăște lumea, că naționalitățile n-au nimic de împărțit una cu alta și se trăiește într-o atmosferă foarte amicală.

(Spuneți-mi câte ceva despre fratele dumneavoastră) Fratele meu este vecin cu mine și este căsătorit cu o româncă. El este mai mic cu cinci ani decât mine și s-a căsătorit

mult mai repede decât mine, dar este acuma a doua oară căsătorit. **(A avut probleme cu comuniștii?) Da, a avut, căci l-au deportat în Moldova. El a lucrat aici, în Timișoara și l-au deportat în Moldova, lângă Bacău, dar i-au dat drumul de-acolo că era tânăr și n-avea nici în clin, nici în mână cu nimica și a venit înapoi. A muncit și el din greu. L-au exmatriculat și pe el de la facultate, de la Cluj, tot pe bază de origine etnică, căci el a făcut Farmacie.** Pe urmă a lucrat aici la Azur, ca funcționar, apoi a trecut la trustul de construcții, unicul care a fost pe vremea aceea în Timișoara, unde a fost normator. Atuncea a făcut la fără frecvență Dreptul, la Cluj. A absolvit și a lucrat atunci ca economist. Între timp el a plecat de la construcții și a ajuns la întreprinderea de textile și încălțăminte en-gross (ICRTI), care era în sistemul comunism. Acolo a ocupat funcție de economist pentru că studiile astea se egalau după nomenclatura care exista atuncea.

(Existau fotografi renumiți în Timișoara?) Da, sigur, au existat. În centru a fost unul Kozak, care era foarte renumit. Și la noi în Fabric era unul Stoicescu, care iarăși a fost un fotograf bun.

(Vorbiți-mi despre corul bisericesc al sârbilor) **În perioada dintre cele două războaie mondiale, sârbii au avut în Timișoara trei coruri bisericești, din care unul era al Catedralei din Piața Unirii (în poză este întregul cor, cu toată conducerea, cu președinte, vicepreședinte, inclusiv și tatăl meu este acolo fotografiat) și au mai fost două coruri, tot bisericești: unul în cartierul Fabric, la biserica din Piața Traian, și unul în Mehala.** În afară de asistența la liturghia din fiecare duminică, de la biserică, au avut și concerte în afara bisericii, iar cele două coruri, cel din Cetate, al Catedralei și cel din Fabric, au fost și în Iugoslavia la turnee și chiar la concursuri între coruri bisericești. *(Cât au existat aceste coruri?)* **Aceste coruri au existat până la începerea războiului, adică până în '41.** Erau într-un număr impresionant în cor (cât se vede și în fotografie) și pe urmă numărul acesta s-a diminuat și a dispărut odată cu apariția comunismului, în '44-'45. Pe urmă s-a reînființat pentru că unora le era frică să participe la un cor bisericesc, vorbesc de acesta din Cetate, al Catedralei. S-a înființat apoi numai cor bărbătesc, cu un număr foarte limitat, de 16-18 oameni. El a fost însă un cor mixt. După '44-'45, când teroarea comunistă era din ce în ce mai accentuată și erau manifestări antireligioase, presiuni, iar oamenii erau angajați în diverse locuri și le era frică să participe în fiecare duminică la slujba religioasă. Ei aveau și de 2-3 ori pe săptămână repetiție și asta era considerat ca ceva subversiv de către autoritățile comuniste și a fost o perioadă când n-a funcționat deloc. Pe urmă a început sub forma aceasta de cor bărbătesc, din care tatăl meu n-a mai făcut parte pentru că era deja bolnav și n-a mai putut să meargă la acest cor. Pe urmă s-a desființat în totalitate. Reînființarea unui cor sârbesc al Catedralei s-a făcut după 1990 și este acum un cor foarte puternic și calitativ realizat.

(Unde se țineau atunci repetițiile?) Repetițiile se țineau în clădirea alăturată bisericii, în stânga bisericii, care tot de biserica sârbească din Cetate aparține, într-o sală unde era reședința preoților, sala de ședințe a preoților. Era o încăpere destul de mare unde se făceau aceste repetiții.

(Existau cofetării cu specific sârbesc?) Nu. *(Mergeați la cofetărie?)* Da, sigur că mergeam. De exemplu, în Piața Traian erau 3-4 cofetării. Era una la mijloc, între Piața Traian și cinematograful Apollo, a cărui proprietar era unul Mann, căci așa știam toți, de cofetăria Mann. Acesta a fost evreu, dar a fost cea mai calitativă cofetărie, din punct de vedere al produselor pe care le vindea. Pe urmă erau și alte cofetării mai alăturate de casa noastră, a căror proprietari cofetari erau nemți.

(Cea mai vestită cofetărie care era, în toată Timișoara?) Era în centru o cofetărie foarte renumită, Bulevard, unde este McDonald's acum. Eu n-am frecventat-o pentru că eram prea tânăr și știu că acolo mergeau numai oamenii care aveau mulți bani. Acolo era și cofetărie, și cafenea și nu era chiar pentru tineri.

Cofetării mai erau, de exemplu unde este acuma Trandafirul, a fost o cofetărie renumită, mai mică decât cea de acum, dar era un fast acolo. Se numea Mahat, iar din punct de vedere al prăjiturilor și a produselor de cofetărie era renumită în Timișoara.

(Povesteți-mi ceva despre parcuri) Parcurile erau foarte frumoase, iar cel mai frumos parc era Parcul Rozelor, unde erau pe întreg teritoriul lui numai trandafiri. Erau și bănci, ergole, dar atuncea nu exista această scenă pe care au făcut-o acum vreo 20-30 de ani și nici băncile acelea pentru spectacole. Partea aceasta era tot la fel, un parc. Acesta a fost cel mai îngrijit, cel mai frumos parc, unde erau numai trandafiri, nici măcar un arbore nu a fost acolo sădit pentru că era făcut în stil englezesc, adică neted, cu pajiște și trandafiri. Alături era parcul celălalt, mare, care se întindea de la pod, de la Băile Neptun și până la Parcul Trandafirilor. Acum acesta se cheamă Parcul copiilor. Atunci era un parc foarte frumos, foarte mare și bine îngrijit. Un alt parc bine îngrijit, pe unde mi-am petrecut foarte multe zile din copilăria mea, era parcul din Fabric, unde este cinematograful Apollo, care se numea pe atuncea Parcul Regina Maria, iar acum se numește Parcul Poporului. Toate parcurile din Timișoara erau foarte bine îngrijite, curate, frumos întreținute și nu existau demolatori, cum există în ziua de astăzi, care să rupă băncile și cutiile pentru gunoi sau să calce iarba.

De exemplu, în Fabric, era un teren unde se jucau copiii cu nisip, cu diverse, unde se cățarau, dar copiii nu se duceau în iarbă, să calce sau să rupă florile. Asta n-a existat.

Și în parcul din Fabric, precum și în celălalt parc care este vizavi de Catedrală, în centru, acolo era în mijloc făcută o scenă din lemn și acoperită. Acolo concerta de multe ori, duminica, fanfara militară. Cânta pentru cei care se plimbau duminica după-masă în parc. Parcurile erau o frumusețe în Timișoara, de aceea era și cunoscută Timișoara ca un oraș al parcurilor.

Eu mai puțin am fost în parcul de pe strada Gheorghe Doja, dar îl cunosc. Parcul cel mai deosebit a fost însă Parcul Rozelor, iar parcuri mari erau celelalte trei: cel din Fabric, cel de la Podul Neptun, actualul Parc al copiilor și cel dincolo de Catedrală. Acestea erau cele mai centrale și erau frumos întreținute, cu bănci, cu multă verdeață... foarte frumoase erau.

(Existau baze sportive în Timișoara?) Da, erau. În continuarea de la Parcul Rozelor spre centru era o arenă de tenis și pe urmă erau foarte multe cluburi de canotaj pe canalul Bega, care sunt și acum, de la podul Traian până la restaurantul Vaporul. Și de o parte și de alta erau cluburi de canotaj. La aceste cluburi erau câte 1-2 terenuri de tenis. Terenuri de fotbal, unde se mergea duminică, era arena Electrica, care acum e UMT și unde juca cea mai renumită echipă din Timișoara tuturor timpurilor, Ripensia. Acolo am fost noi aproape în fiecare duminică, când juca Ripensia. Un alt teren important este actualul CFR, care era mult mai frumos, mai întreținut, ca bază sportivă, cu tribune și care a aparținut totdeauna de CFR care a avut și echipă. Ca sală sportivă, din păcate exista doar una singură, care este în spatele hotelului Continental și care era destul de incomodă pentru public, căci avea dimensiunile necesare terenului de joc, dar pentru public a rămas foarte puțin loc. Când era câte un meci de baschet sau de handbal în sală ne duceam cu câte o oră înainte să ne ocupăm un loc. Atunci nu era sportul acesta de sală așa de popular cum este în ziua de astăzi. Asta e o mare deosebire. Fotbalul a fost însă foarte popular.

(Ce era atunci unde este clădirea Prefecturii acum?) Nimic, adică de la Podul Decebal, dacă venim spre centru, în dreapta și în stânga nu era nimic. *(Când s-a construit clădirea?)* Cu 2-3 ani înainte de război. Toate cele 3-4 clădiri, până la Prefectură, s-au construit una după alta. Prosperitatea Timișorii atuncea a fost. Pe urmă a fost construită Prefectura. Unde este acum Direcția finanțelor și liceul Ana Aslan, toate acestea au fost construite în perioada antebelică. Cea mai veche clădire de-acolo este Facultatea de Medicină, în spate, care era liceu german, Banatia, ce aparținea comunității germane din Timișoara. Unde este însă actuala Prefectură și unde sunt celelalte clădiri, până la pod, era un fel de vale, căci știu că iarna, când era zăpadă acolo, ne dădeam cu sania, căci era vale și puteam coborî.

Policlinica 3, care acum este Facultatea de Stomatologie, s-a făcut și ea tot în această perioadă, cât am fost eu copil și tânăr. Vizavi de Continental, unde încep 4 patru clădiri, acelea sunt mai vechi.

Pe partea stângă, venind spre centru, de la pod și până la poșta centrală nu a fost nici o clădire. Poșta centrală și Banca Națională erau singurele clădiri de pe partea stângă. În continuare, mai în spate puțin era Cazarma Transilvania. Noi, care am fost la liceul Loga, de multe ori, în pauză ne uitam în curtea cazarmii, căci dădeau acolo. Ne uitam la instrucție și ne distram. Acolo a fost un regiment de artilerie și pe vremea aceea artileria era trasă numai de cai și pe noi, copiii, tineri, ne distra foarte mult cum se făceau antrenamentele cu cai, cu soldați și cum îi legau de tunuri ca să tragă. Era o imensitate această cazarmă, că și clădire, dar și ca spațiu. Aveau și multe grajduri pentru că acolo erau sute de cai, fiindcă tunurile erau trase numai de cai. Când vedeam desfășurările astea în curte erau foarte frumoase, căci în această curte foarte mare ei făceau multe exerciții, toate înainte de masă.

(Ați prins și demolarea?) Am prins, căci după război s-a făcut demolarea. Eu n-am participat la demolare, căci am lucrat atunci. A fost un fel de muncă patriotică și au fost duși oamenii cu fabrica, într-o zi o fabrică, în altă zi altă fabrică. Centrul acela avea complet alt aspect, pentru că vizavi de clădirea cea veche, care a fost cândva închisoare, de la Bazar încoace, spre Fabric. Abia în '44-'45 s-a mutat închisoarea pe Popa Șapcă. Pe Popa Șapcă era înainte numai închisoare militară. Clădirea era a Justiției militare și când era închisoare nu era prea mare, ci era numai pentru infracțiunile militare care se făceau. Închisoarea s-a mutat apoi pentru ca să nu fie închisoarea în centrul orașului, căci se vedea cum îi duce, îi aduce pe cei închiși.

Pe urmă este clădirea aceea mare a bazarului și apoi vine Episcopia romano-catolică, care sunt clădiri vechi ce provin de pe vremea Austro-Ungariei. Partea cealaltă, în afară de clădirea unde este acum un magazin de pantofi, care e lipită de magazinul Bega, asta a aparținut tot de Biserica romano-catolică. Pe acolo mai erau 2-3 clădiri care au dispărut complet, căci au fost demolate. Una a fost mare, cu două etaje, unde a fost Școală de menaj pentru fete, care era chiar peste drum de această fostă închisoare. Clădirea a fost demolată pentru a sistematiza centrul acela.

(Pe-acolo era și Cazarma?) Cazarma era mai încolo. De exemplu, sala actuală de sport, numărul 2, Manejul era în interiorul cazarmii, în care ofițerii călăreau și făceau școală de călărit cu caii lor. Asta era în curtea cazarmii.

Unde este acuma magazinul Bega și tot spațiul acela mare spre Continental, era ocupat de două-trei clădiri, dintre care una era mai mare, cea care era școală de menaj pentru fete. Strada aceea era mult mai îngustă, chiar foarte îngustă. Bazarul, Episcopia romano-catolică, toate sunt clădiri vechi.

(Ce era în clădirea unde este acum Banca Transilvania?) Acolo tot o bancă a fost jos. Printre cei mai bogați evrei din Timișoara erau Sanna și Tottis, iar acolo era banca lui Sanna, numită Sanna Banc.

(Care erau cele mai mari librării din oraș?) Printre cele mai mari librării era și Cartea Românească, ce era în clădirea teatrului, pe actuala stradă Alba Iulia, colț cu Piața Victoriei. Pe urmă era o librărie foarte mare, în strada 9 Mai, numită Moravetz. Erau doi frați evrei care aveau această librărie. Aceste două librării erau cele mai complete, și sub aspectul de a putea cumpăra cărți. Mai era una, numită Globus, cam unde este magazinul Bega. **(Strada 9 Mai unde era?)** Strada aceea mică de la Sf. Gheorghe până la primăria veche, unde are la colț acum librăria Humanitas. Acolo există acum un magazin de textile.

Librării din alea mici pentru caiete și lucruri pentru școală erau mai multe.

Au fost mai multe lucruri schimbate.

(Circulația în comun se făcea numai cu tramvaie?) **Înainte de război, în '36-'37, au importat din Italia 5 sau 6 troleibuze, care erau mult mai mici decât cele de astăzi. Asta a fost o adevărată senzație pentru Timișoara. Tramvaie am avut însă și funcționau perfect.** (Câte linii erau atunci?) 6-7 erau cu siguranță. Erau niște tramvaie foarte simple și aveau și o remorcă ce se detașa și atașa la capătul liniei. Se deosebește mult tramvaiul de atunci, dar merită să fie lăudată punctualitatea de atunci și modul civilizată în care se călătorea cu tramvaiul, ca și personalul care deservea. Natural că din punct de vedere tehnic erau mult înapoiate decât sunt astăzi. De exemplu, dacă tramvaiul cu remorcă ajungea la capătul liniei trebuia să detașeze remorca, să meargă într-o curbă, să se întoarcă și-atuncea să remorcheze iar remorca. Atuncea fiecare tramvai avea două motoare, unul în față și unul în spate și-atunci putea să meargă în față sau în spate să conducă. **Fiecare tramvai avea taxator care, în timpul mersului se plimba prin tramvai și îți elibera bilet. Nu exista nici aglomerația care este astăzi în Timișoara, căci Timișoara avea atunci 80 de mii de locuitori, iar astăzi sunt sute de mii. Foarte interesant era că, în mijlocul tramvaiului era o sfoară ornamentală, dintr-un capăt până în celălalt și-atuncea când taxatorul vedea că lumea s-a urcat sau a coborât, trăgea de sfoară și clopotul suna la vatman, că poate să plece.** Cred că mai au ei în depou 2-3 tramvaie vechi. Pe urmă au făcut un model mai nou, cu două vagoane egale, cuplate și care au fost destul de frumoase. Pentru vatman, pe vremea aceea era mult mai incomod decât astăzi căci stăteau opt ore în picioare pentru că nu avea nici un fel de scaun și era și frig în sezonul rece pentru că era deschis totul. Acuma au cabină, înainte însă vatmanul era în tramvai dar nu existau uși laterale, ci era un gard din fier, pe care îl cobora sau ridica. Natural că acolo era mare curent. Partea din față era ca o semilună din sticlă pe unde el privea în față. Avea o meserie mult mai grea atunci.

Pe urmă, după război au apărut tramvaie în care era montat un scaun în față, care se înșuruba sau deșuruba, dar totuși în condiții vitrege când era frig. Astăzi ei merg în cu totul alte condiții. Funcționau însă foarte bine atunci și era o legătură permanentă între Gara mare, întregul oraș, până la Uzina de apă, unde era și strandul. Cu timpul s-a înființat linia de circuit numărul 6, care mergea în circuit. Pe urmă era un tramvai care mergea în Ronaț și care pornea de la primărie, se ducea până în capăt și venea înapoi din Ronaț. Asta a fost însă mult mai târziu pentru că în copilăria mea n-a existat tramvai spre Ronaț. Pe urmă era un tramvai spre Elisabetin. Fabricul a avut tramvaie, căci era un tramvai care mergea până la Uzina de apă, iar numărul doi mergea până la Arena Electrică, actualmente UMT.

(Fabricul avea atunci un alt statut decât cel de astăzi? Era un cartier mai important?) Era un cartier foarte important pentru că majoritatea fabricilor erau în acel cartier și era o viață foarte intensă și sub aspectul comercial, dar și sub aspectul industrial. Trebuie să ne gândim numai la fabricile acestea, începând de la Calea Buziașului, Fabrica de pantofi Turul, apoi Fabrica de bere, Fabrica de ciorapi, Fabrica de tricotaje. Industria lânii era o fabrică foarte mare, pe urmă era Fabrica de încălțăminte Filt, care era pe Calea Lugoșului, Fabrica de lichioruri Kimmel. În afară de Fabrica de ciorapi mare mai erau vreo trei fabrici de ciorapi, mai mici.